

O S V R T I

ABDULAH ŠKALJIĆ: TURCIZMI U NARODNOM GOVORU I NARODNOJ KNJIŽEVNOSTI BOSNE I HERCEGOVINE, Sarajevo 1957., 810 strana.

Institut za proučavanje folkloru u Sarajevu izdao je god. 1957. dvije vrijedne publikacije: »Biografiju folklorne građe u deset godišta Behara«, što je priređena trudom Alije Nametka, i »Turcizme u narodnom govoru i narodnoj književnosti Bosne i Hercegovine« u dvije knjige, koje je izradio Abdulah Škaljić. Prva publikacija donosi na 136 strana kratke sadržaje narodnih pjesama i pripovijedaka, popis narodnih poslovice i zagonetaka, što su ih sakupljači objelodanili u deset godišta sarajevskog književnog časopisa »Behara« od god. 1900. pa dalje, zajedno s indeksom motiva i subjekata i s biografijama sakupljača folklorne građe, tako da to djelo može korisno poslužiti mnogim proučavateljima narodnog blaga, ako i nemaju dotična godišta »Behara«, jer su ona bibliofilska rijetkost. U drugoj pak publikaciji popisani su abecednim redom i stručno protumačeni turcizmi narodnih govora i narodne književnosti Bosne i Hercegovine na 810 strana. Oba su djela, umnožena ciklostilom, izašla u Biltenu Instituta, u njegovim dopunskim izdanjima, koja uređuju Cvjetko Rihtman, dr. Jovan Vuković i dr. Milenko Filipović. Kako su turcizmi znatan sastavni dio jezika hrvatske i srpske književnosti, ovo je djelo zanimljivo i s gledišta književnog jezika, pa ću se ovdje na nj potanje osvrnuti.

Abdulah Škaljić, suradnik Instituta za proučavanje folkloru u Sarajevu, u odsjeku za ispitivanje narodnih običaja, nije lingvist po školovanju, nego pravnik, ali je dobar poznavalac srpskohrvatskog, turskog, arapskog i perzijskog jezika. Na proučavanje turcizama dao se god. 1950., pa je proučio obilnu stručnu literaturu o njima, našu i stranu, i poslužio se njom kritički. Autor je prostudirao Miklošičeve »Die türkischen Elemente in den südost- und ost-europäischen Sprachen« (1884), Popovićeve »Turske i druge

istočanske reči u našem jeziku« (1884), Lokotschev »Etymologisches Wörterbuch der europäischen (germanischen, romanischen und slawischen) Wörter orientalischen Ursprungs« (1927), Skokove »Priloge proučavanju turcizama u srpskohrvatskom jeziku« (1937./38.), mnoge dvojjezične i etimološke rječnike tih istočnih jezika, a pregledao je usto obradu i tumačenje turcizama u našim novijim rječnicima: Karadžićevu, Broz-Ivekovićevu, Akademijinu, Mažuranićevu, Esihovu, Vujaklinu, Klaićevu i dr. Škaljić je dakle imao dobre predradnje i pouzdano predznanje, pa je u povoljnim prilikama institutskog radnika izradio djelo, koje znači zamašan korak naprijed u proučavanju ovog važnog i zamršenog pitanja. Karakteristično je za Škaljićevu solidnost, da se ograničio samo na *bosanskohercegovačke* turcizme u narodnom jeziku i narodnoj književnosti, što najbolje poznaje, i da se nije latio zadatka da obradi naše turcizme na čitavom hrvatsko-srpskom jezičnom području, premda je dakako i pri tom ograničenom zadatku obradio glavninu toga čitavog problema u hrvatsko-srpskom jeziku. I napokon, što je vrlo važno, Škaljić dokumentira pojedine turcizme u našem jeziku citatima iz narodne književnosti i govornog jezika Bosne i Hercegovine, pošto je prije pocrpao primjere iz Hörmannovih »Narodnih pjesama muslimana u Bosni i Hercegovini«, iz Jukićevih i Martićevih »Narodnih pjesama bosanskih i hercegovačkih«, iz »Junačkih pjesama muhamedanskih« Matice Hrvatske, iz Nametkovih »Muslimanskih junačkih pjesama«, iz Dizdarevih »Sevdalinki«, iz rukopisnog materijala Matice Hrvatske, S. Bašagića i dr.

Radeći tako Škaljić je dakako upotpunio i usavršio naše poznavanje turcizama. On je, ponajprije, točnije rasporedio naše turcizme po tome, potječu li oni izravno iz turskoga ili preko turskoga (neizravno) iz arapskoga ili perzijskoga jezika. Nadalje, u priličnom broju slučajeva dao je pravilnije etimološko tumačenje, nego što su dali dosadašnji stručnjaci. Njegov je broj turcizama veći, u svemu oko 6500 riječi, a i tuma-

čenja su bogatija i iscrpnija. I, napokon, Škaljić je dao pouzdano svjedočanstvo o izgovoru i naglasku pojedinih turcizama. Pritom se on odvojio od postupka prof. Skoka, koji je bilježio turcizme najradije od onih, koji ne znaju turski. Škaljić je u prvom redu crpao jezičnu građu iz govora muslimanskoga svijeta, pa i od onih, koji znaju turski, pa stoga u njegovim turcizmima nalazimo i takav izgovor, koji se protivi hrvatskosrpskom akcenatskom i kvantitetskom sistemu. Tako onda Škaljić prema tuđem izgovoru turcizama, koji je usvojen i u jednom dijelu našeg svijeta, bilježi na njima i dužine ispred akcenata, što je u našem književnom jeziku nemoguće, na pr. *almāsija* (slatko jelo, 38), *bakālīja* (prehrambeni artikli, 71), *zekāvètli* (oštrouman, 800). Taj nas postupak podsjeća na prenošenje zapadnoevropskih tuđica u izvornom izgovoru. Koliko je to zastupano u religioznim riječima i stručnim pravnim imenima, taj je postupak razumljiv, ali u riječima općeg značenja ne će biti opravdan. I nadalje, ne može se stanovište prof. Skoka odbiti onako jednostavno, kao što to čini Škaljić na str. XVII. Oba postupka imaju svoje opravdanje i korisni su. Po jednom saznajemo izgovor turcizama u priprosta svijeta, a po drugom u upućenijega, pa i školovanoga. Ne smijemo nikad smetnuti s uma, da nas u prvom redu zanimaju turcizmi u onakvom liku, u kakvom ih je primio naš priprost čovjek, naš narodni govor, pa onda i književni jezik. To uostalom potvrđuje i sam Škaljić glavninom svojih primjera.

Ali da vidimo koji primjer, kako je Škaljić upotpunio naše poznavanje značenja pojedinih turcizama. Po Akademijinu Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika, pa onda i po Klaićevu Rječniku stranih riječi imenica *çeribaša* znači ciganskog starješinu, a po Škaljićevim Turcizmima (124) ona pored toga znači i zapovjednika odreda neredovne turske vojske i navalne konjanike, koji ujedno obavještavaju druge konjanike, kada treba ići u boj. Po Akademijinu i Klaićevu rječniku *čardâklīja* znači vinovu lozu i stup (ili odar), po kome se ona penje, a po Škaljićevim Turcizmima *čardaklija* (131) pored

toga znači i veliku sobu na katu u bosanskim kućama s dobrim vidikom. Po oba prvospomenuta rječnika *čošak* znači ugao, kut, rogalj, a po Turcizmima (172) znači još i veliku sobu i čardak, vilu ili paviljon. Kad to znamo, onda nam je jasnija poslovice: Bolje je u kolibi pjevati nego u čošku (u čardaku, u vili) plakati. Tako je i *džm* po oba prva rječnika samo nekakav duh (A. Rj.) ili div (Kl.), a po Škaljiću (232) i duh i div i dosjetljiv, bistar čovjek.

Osobito su vrijedni Škaljićevi opširni opisi. Po Akademijinu Rječniku *fâlake su* »njezaka sprava kojom (Turci) vežu noge onome koga hoće tabanati«, a po Klaiću »sprava za vezanje osuđenika, osuđenih na tabananje. udaranje po tabanima, kao kazna«. Po Škaljiću (274) falake su »naprave kojom su se vezale i držale noge onome koga batinaju po tabanima. To je motka, dugačka oko 1 m. na dva mjesta probušena, kuda je provučeno uže, koje čini s jedne strane motke polukrug. U taj polukrug uvuku noge do iza članaka i stegnu; dvojica sa dvije strane drže za krajeve motku, a treći šiba po tabanima onog koji je stavljen u falake.« (Podsjetimo se samo, da i I. Mažuranić pjeva: »Al' te jedno danas pritislunli krvni momci i oružje svijetlo, bojni konji, bijeli čadorovi, teška gvožđa i falake grozne.« — Harač, 4—7.)

Uzimajući u obzir novije rezultate nauke, Škaljić ispravlja dosadašnja pogrešna etimološka tumačenja pojedinih turcizama. Riječ *baljèmez* (76) ne će se više tumačiti besmislenom etimološkom kombinacijom tur. *bal* (med) i *yemez* (ne jede), prema čemu bi to onda bio po starijim turskim leksikografima »top, što ne jede meda, tako nazvan iz uzroka nepoznata« (ARj.), nego po novijim turkolozima top, koji je dobio ime po konstruktoru Talijanu Baljemezi ili prema njem. nazivu »faule Metze«. Pa ni top *karalimân* ne treba više tumačiti kao složenicu od tur. *kara* (crn) i tur. (ngrč.) *liman* (luka), nego od tur. *kara* i tur. *lemoan* (svjetlucanje, sijevanje), dakle top, koji izaziva crno sijevanje. Dakako, ni Škaljić ne može u svemu biti siguran, pa dok za riječ *bâlīja* u porugljivu značenju Akademijin Rječnik utvr-

duje »postanje neznano«, ni Škaljić ne daje više nego samo nagađanje: »Mislim da ova riječ dolazi od muslimanskog imena *Bàlija*, a gornje značenje (seljak, prost čovjek, prostak, pogrdna riječ za muslimana uopće) stekla je zbog same sličnosti u izgovoru sa riječima: *baliti*, *bala*, *balonja*, *balav* itd. (Možda ova riječ ima neke veze u pogledu postanka sa tur. riječima: *bali*, stariji brat, i *balim*, brat, prijatelj, koje se čuju u nekim krajevima Turske.)«

Ipak, osvrćući se na dosadašnji rad u tumačenju i obradi turcizama, Škaljić je kadšto previše oštar u osudi dosadašnjih nedostataka. Uzet ću za primjer njegove prigovore Akademijinu Rječniku na str. XV., pa će se vidjeti, da on kadšto prigovara bez razloga, jer je pregledao možda neke pojedinosti i donio zaključak samo na prvi pogled. Tako na pr. prigovara Akademijinu Rječniku, što riječ *sabah* (zora, jutro) tumači kao tursku, a ona je zapravo arapska riječ. U ARj. zaista piše: zora, jutro. *tur. sabah*«, a u Škaljićevim Turcizmima (639): »Iz tur. *sabah*, od ar. *sabāh*.« Riječ je k nama zaista došla prema turskome *sabah*, kao što i tvrde oba leksikografa, samo što je drugi dodao još i prvobitno podrijetlo, a prvi nije. Isto tako na Škaljićev prigovor istom rječniku, da je riječ *rākija* arapska, a ne turska, treba odgovoriti, da Akademijin Rječnik ne griješi, kad veli: »Riječ je uzeta iz turskoga jezika«, t. j. mi smo je uzeli iz turskoga jezika, a ne iz arapskog. To drugim riječima potvrđuje i sam Škaljić govoreći na str. 625., da riječ potječe »iz tur. *raki* i *arak* od ar. *areq*«, pa prema tome prigovor za tu riječ nije na mjestu, pogotovu kad se još uzme u obzir, da Akademijin Rječnik nastavlja ovako: »Popović je u svojem rječniku izvodi prema arapskom *a'raki* (od arapskoga *a'raki*, obično u turskom *ra'ki*, paljinka . . .)«. Slično je i s prigovorom za tumačenje riječi *řz*, za koju ARj. veli da je načinjena »prema tur. *rz-u namus* (čast i obraz)«, a sam Škaljić (637) veli, da je »iz tur. *řz*, od ar. *řrd*«. U nas je ta riječ zaista načinjena prema turskoj, a ne arapskoj riječi, premda potječe iz arapskog jezika. Tako bi se mogli otkloniti i

drugi prigovori, na pr. za riječ *rakam*, *rah-tilo* i sl. Uspoređujući tumačenja turcizama u Akademijinu Rječniku od g. 1880. do danas (a ne od 1888., kako kaže Škaljić na XV. strani) s tumačenjima u Škaljićevim Turcizmima, mi zapravo dolazimo do zaključka, koji je vrlo povoljan, t. j. kako mnogo ima dobrih tumačenja i razmjerno malo pogrešnih. A što je g. 1957. moguće popraviti neke pogreške iz god. 1880. i dalje, to svakako treba zahvaliti razvoju nauke i njezinoj pravilnoj primjeni.

Ni s akcenatskim prigovorima nije stvar sasvim jednostavna. Škaljić odbacuje na pr. akcent *bĕn* (madež), jer se, koliko mu je poznato, u narodu ne može čuti drugačije nego *bĕn*. Ali zbog prvog akcenta ne može se prigovoriti samo Akademijinu Rječniku. On ga je vjerojatno prenio iz Karadžićeva Rječnika, pa se tako isto pojavio i u Broz-Ivekovića i Benešića. Osim toga, kako se Škaljić ograničio na Bosnu i Hercegovinu, njegovo svjedočanstvo treba i da prihvatimo za to područje, ali drugdje mogu biti i drugačiji akcenti. To on i sam priznaje na XXIII. str. i zapravo navodi kao jednu od metoda, po kojoj je izrađivao rječnik. Da drugdje mogu biti pretežniji i drugi akcenti, a ne onakav »pravi izgovor«, kakav Škaljić stavlja na prvo mjesto, pokazuje riječ *āšik*, koja je u glavnim našim rječnicima zabilježena s takvim akcentom (u Kar., ARj., BI, RK, Dean.), a samo u Škaljića s akcentom *āšik* na prvom i *āšik* na drugom mjestu. U Škaljića imamo *āvet*, a u Kar., ARj., BI, RK, Ben., Dean. samo *āvĕt*; Škaljić bilježi *kālfa*, a Kar., ARj., BI, RK, Ben. i Dean. *kālfa*. I dalje: Škaljić i Deanović bilježe *bāšĕa* (Škaljić i *bāšĕa*), a Kar., ARj., BI, RK *bāšĕa*. Pored toga Škaljić i RK bilježe i akcent *bāšta*. Sve to govori, da su na čitavom području hrvatskoga ili srpskoga jezika mogući i jedni i drugi akcenti, a Škaljićevi su običniji ili možda i samo jedini po Bosni i Hercegovini. Stoga je taj rječnik i s akcenatskog gledišta vrlo zanimljiv. ARj. bilježi na pr. *āzman*, a Škaljić *āzman*; ARj., Ben., Dean. bilježe *fukāra*, RK *fukāra*, a Škaljić *fukāra* i *fukāra*; Kar., ARj., BI, Ben., Dean. bilježe *dāhija*, a Škaljić *dāhija* i t. d. Jesu li te razlike možda

zasnovane na bližem dodiru s turskim jezikom, kao što je na pr. slučaj s engl. riječi *džip*, koju tako izgovaraju oni, što znaju engleski jezik, za razliku od onih, koji ne znaju engleski pa izgovaraju *džip?* Svakako, Škaljićeve potvrde za Bosnu i Hercegovinu toliko su nam dragocjenije, što ih dosad manje imamo za to područje. Ne smijemo zaboraviti, da Karadžić nije proputovao te krajeve, a i poslije njega ima još mnogošta neispitano.

Neki turcizmi u Akademijinu Rječniku nemaju stoga ni označena akcenta. Škaljić bilježi akcente uvijek. Tako u ARJ. čitamo *rahat* (miran) i *rahat-lokum* (vrsta slatkiša), a u Škaljića *ráhat* i *ráhat-lòkum*. Zanimljivo je, da BI, RK, Ben. i Dean. bilježe *râhat* i *râhat-lòkum*, a to se i podudara s izgovorom izvan Bosne i Hercegovine. Samo dokle se prostiru jedni, a dokle drugi akcenti, to je zanimljiv predmet budućih ispitivanja.

Kao što se po iznesenom vidi, Škaljićevi »Turcizmi u narodnom govoru i narodnoj književnosti Bosne i Hercegovine« vrijedno su djelo, pa je potrebno, da se s njim upoznaju naši jezikoslovci, leksikografi, folkloristi i tumači književnih tekstova. Pri obradi zajedničkog rječnika hrvatskosrpskoga književnog jezika ta će knjiga biti dragocjeno pomagalo za tumačenje turcizama, koji su ušli u književni jezik. Šteta je, što djelo nije štampano, nego samo umnoženo na ciklostilu u ograničenom broju primjeraka (500), pa će biti teže pristupačno. Ali po riječima J. Vukovića u predgovoru možda će se Turcizmi u nedalekoj budućnosti pojaviti i u štampanom obliku. Takvo nastojanje trebalo bi pozdraviti.

Ljudevit Jonke

PREVOĐENJE ENGLESKIH ONOMATOPEJA

U »Jeziku« je već bilo govora o doslovnom prevođenju s engleskog, i navodeni su primjeri, koji svojom komičnošću i nezgrapnošću doista paraju uši. Postoji, međutim, čitavo jedno područje, koje obiluje sličnim griješcima, a na koje se skreće mnogo manje pažnje. To je doslovno prevođenje ili

još bolje, neprevođenje engleskih onomatopeja i uzvika u stripovima. Oni se vrlo često ostavljaju u engleskom obliku, što je neopravdano, budući da naš jezik njima zaista ne oskudijeva. Za ilustraciju bit će dovoljni primjeri iz samo jednog izvora, koji sam redovito pratio prošle godine, naime iz Walt Disneyeva stripa o psiću Švrći, koji izlazi u jednom zagrebačkom dnevniku.

Švrća, na primjer, gotovo uvijek laje *uau!* (engl. *wow!*), dok kod nas psi laju *vau!* ili *av!* On mjesto *hop!* (*hopa!*, *hopla!*) često uzvikuje *ups!* (engl. *oops!*), što kod nas ne znači baš ništa. Kad se Švrća češe o inje, zvuk se predočuje kao *skrač* (engl. *scratch*), a bilo bi možda bolje, da se to promijenilo u, recimo, *češ*, *češ* ili uopće izostavilo. Kad gnijezdo njegova prijatelja Čivka tone i probija ga voda, šum vode se prikazuje engleskim *splat!*, a mogao se lijepo postići isti učinak našim *buć!* ili *pljuk!* ili *klok!* Kad Švrćin prijatelj patak naglo plovi u nekom pravcu, ili kad sam Švrća naglo pojuri kroz rupu u plotu, nailazimo na *zuun* (engl. *zoom*). Ta onomatopeja upotrebljava se u engleskom za brzo kretanje, a u našem jeziku najbolje ju je uopće ne prevoditi.

Švrća čak i reži engleski *grau* (*grow*) umjesto *grr*. Kad mu se gumena lopta izmakne iz zuba, zvuk je prikazan sa *sprong!* Treba priznati, da ta engleska onomatopeja dobro prikazuje zvuk, koji izaziva vlažna lopta, kad se izmakne psetu iz zubâ, ali ona djeluje čudno uz ostali hrvatski tekst, i bilo bi bolje, da je potpuno ispuštena. Kad se ta ista lopta odbije od plota i udari Švrću u glavu, zvuk se opisuje s *bonk!*, dok se moglo lijepo napisati *lup!* ili *tup!* Spomenuta engleska onomatopeja *sprong!* (standardna u stripovima na tom jeziku za sve elastično, što treperi, savija se i sl.) upotrebljava se, kad skakavac skače: *sprong! sprong!* Bilo bi bolje, premda ne najtočnije, da se upotrebilo *hop! hop!* Kad istog skakavca privuče natrag komad gume za žvakanje, za koji se u skakanju zaljepio, čitamo *splat!* umjesto *pljas!* (*pljes!* *šljap!*) Ista onomatopeja (*splat!*) upotrebljava se, kad Švrću postrca dječak iz pištolja-štrcaljke, umjesto *štrc!* ili *pljus!*, jer je mlaz prilično debeo. Polijevajući tako